

Skupna arhivska dediščina v luči zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije*

VLADIMIR KOLOŠA

1. Opredelitev teoretičnih in praktičnih vidikov pojma "skupna arhivska dediščina"

Ideja, da arhivska dediščina zaradi medsebojnih kulturnih in civilizacijskih vplivov in zaradi ozemeljskih sprememb držav v preteklosti ni pomembna le za državo, v kateri je nastala ali je v nekem obdobju navzoča, ampak je njen pomen mnogo širši, se je začela v Evropi razvijati že na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Že takrat so arhivarji nekaterih najnaprednejših evropskih arhivov pod vplivom splošnega razvoja družboslovnih ved, zlasti zgodovinopisja, začeli razmišljati, kako bi s strokovnega arhivističnega vidika zagotovili možnost uporabe te dediščine na mednarodni ravni. Zavedali so se, da je ta cilj mogoče doseči le z meddržavnim oz. mednarodnim sodelovanjem arhivistov pri oblikovanju in sprejetju skupnih strokovnih načel, postopkov in tehnike za vse faze arhivskega dela, kar bi omogočilo medsebojno primerljivost arhivov in s tem nastanek "skupne arhivske dediščine". Zato je bil že leta 1910, ob svetovni razstavi v Bruslju, organiziran prvi mednarodni arhivski kongres. Žal pa je zaradi prve svetovne vojne in njenih posledic v Bruslju načrtovano mednarodno arhivsko sodelovanje pozneje za nekaj desetletij zastalo. Eden izmed vzrokov je bil tudi ta, da ni bilo neke stalne mednarodne strokovne organizacije, ki bi za to skrbelo. Taka organizacija, Mednarodni arhivski svet (MAS), je bila ustanovljena šele po drugi svetovni vojni. Eden izmed pomembnih pobudnikov za njeno ustanovitev je bil ameriški arhivist Solon J. Buck; poudarjal je, da je svetovna arhivska dediščina enotna in da bi bila izguba katerega koli njenega dela izguba za vse človeštvo.

Šele MAS je s svojim sodelovanjem na številnih strokovnih področjih dosegel, da so danes povsod po svetu sprejeta nekatera temeljna strokovna načela, ki so hila v državah, vodilnih na področju razvoja arhivske teorije in prakse, utemeljena že od konca prejšnjega stoletja naprej (načela proveniencije, ločene hrambe, prvotne ureditve, nedotakljivosti evidenc). V veliki meri mu je uspelo poenotiti načela valorizacije, popisovanja in dostopnosti za uporabo.

Ker pa so arhivi zrcalo družbe, ki se nenelno razvija, se spreminjajo vzporedno z njo, zato je treba strokovna načela arhivskega dela ves čas posodabljati.

S pravnega vidika lastništva je vprašanje skupne arhivske dediščine postalo aktualnejše šele po prvi svetovni vojni, predvsem kot posledica razpada avstro-ogrske monarhije na več držav, ki jim je bil priznan status pravnih naslednic, torej tudi pravica do nekdanjih skupnih arhivov. Reševanje tega vprašanja je domena mednarodnega prava oziroma meddržavnih in mednarodnih sporazumov. Teh je do danes v svetovnem merilu znanih več kot 200 in praviloma predvidevajo tudi delitev arhivov države predhodnice med države naslednice, seveda ob upoštevanju strokovnih arhivističnih načel proveniencije in integritete arhivskih fondov. V praksi to pomeni, da je treba državam naslednicam izročiti le tisto arhivsko gradivo, ki je nastalo na njihovem ozemlju in hila pozneje z njega odpeljano. Izjema od tega načela pa je tisto arhivsko gradivo, ki novi državi omogoča izvrševanje nanjo prenesenih pooblastil, odgovornosti in pristojnosti, in ga ji je torej treba izročiti po načelu funkcionalne pertinence, čeprav je ta v nasprotju z načeli proveniencije in integritete arhivskih fondov.

V vseh primerih, ko je neki fond del arhivske dediščine dveh ali več držav in ga ni mogoče deliti, ne da bi hile uničene njegova pravna, upravna in zgodovinska vrednost, pa mednarodni pravni akti svetujejo, naj fond ostane v kraju, v katerem je nastal, in ga imamo za sestavni del nacionalne kulturne dediščine države, v kateri je navzoč. Ta država je v celoti odgovorna za varovanje in strokovno obdelavo kot lastnica in kot čuvarka takega fonda. Preostalih državam naslednicam pa je treba glede dostopnosti in uporabe zagotoviti enake pravice, kot jih ima država, ki tak fond hrani, hkrati pa tudi pravico do soodločanja pri njegovi strokovni obdelavi (zlasti

* Referat je bil pripravljen za Mednarodno arhivsko konferenco držav srednje in vzhodne Evrope z generalno temo "Skupna arhivska dediščina držav in narodov srednje in vzhodne Evrope". Konferenco je organizirala Generalna direkcija državnih arhivov Poljske in je potekala od 22. do 24. oktobra 1997 v Gólawicab pri Varšavi. Referat je bil objavljen skupaj z drugimi v publikaciji *The Common Archival Heritage of States and Nations of Central and Eastern Europe (Materials of the International Conference, Gólawice, Poland, October 22-24, 1997, edited by Władysław Stepniak)*, Warszawa 1998, pod naslovom "Common Archival Heritage in the Light of Historical Succession by the Republic of Slovenia". Ker sta v Sloveniji le dva izvoda navedene publikacije in ker ocenjujemo, da je referat zanimiv tudi za slovenske bralce, ga objavljamo tudi v slovenščini.

v primerih, ko bi hotela država hraniteljica uničiti kak del fonda, ki zanjo nima velikega pomena) in pravico do najugodnejših pogojev za evidentiranje in kopiranje tistih delov fonda, ki imajo za neko državo naslednico poseben pomen.

Skupna arhivska dediščina so torej tisti arhivski fond in zbirke, ki so provenienčne, nedeljive organske celote in vsebujejo dokumente, ki imajo prvovrstedni pomen za zgodovino vsaj dveh držav, ali dokumente, potrebne za nepretrgano poslovanje njenih uradov. Taki fond in zbirke so nastali z delovanjem:

a) državnih uradov (centralnih, deželnih ipd.), ki so izvajali politično in sodno oblast (ozemeljska pristojnost uradov obeh vej oblasti na deželni ravni je bila večkrat različna) na ozemlju, kasneje razdeljenem med dve državi ali več;

b) cerkvenih (škofijskih ali višjih) uradov, ki so bili v preteklosti pristojni za ozemlje več držav (njihova ozemlja se v preteklosti niso pokrivala s političnimi mejami);

c) gospodarskih, kulturnih, znanstvenih, političnih in drugih organizacij, ki so delovale v več državah, ali opravljale svojo dejavnost na mednarodni ravni;

d) oseb in rodbin, delujočih v več državah, ter svetnih in cerkvenih zemljiških gospodov, ki so imeli posest in zato tudi oblast na ozemlju več držav.

11. Oris problematike zgodovinskega nasledstva držav in narodov srednje in vzhodne Evrope v luči nastanka skupne arhivske dediščine

Daleč najpomembnejši del skupne arhivske dediščine držav in narodov srednje in vzhodne Evrope je arhivsko gradivo, navedeno pod točko a), ki je postalo "skupno" s spremembami državnih meja na tem prostoru že od srednjega veka naprej. V kontekstu arhivske dediščine so se pomembnejše spremembe zgodile od 16. stoletja in zlasti od srede 18. stoletja dalje, ko so nastale absolutistične države s svojimi državnimi uradi. Spremembe meja so bile predvsem posledice vojn, pa tudi rodbinskih zvez in z njimi povezanih dednih pogodb evropskih vladarskih rodbin. Med največje spremembe državnih meja sodijo tiste, ki so nastale ob delitvah Poljske in ob postopnem umiku Turčije iz Podonavja (in prodiranju habsburške monarhije v ta prostor) ter z Balkana (z ustanovitvijo nacionalnih držav po berlinskem kongresu), v našem stoletju pa sta politični zemljevid tega dela Evrope močno spremenili obe balkanski in obe svetovni vojni. V zadnjem desetletju so tri večnacionalne države na tem prostoru propadle zaradi razkroja komunističnih družbenopolitičnih režimov brez vojaških posredovanj drugih držav.

Že samo podatek, da so bile okrog leta 1870

na vsem ozemlju srednje in vzhodne Evrope (pri tem mislim na prostor od zahodnih meja Nemčije in habsburške monarhije, upoštevam pa tudi Balkanski polotok) le štiri suverene države (poleg že naštetih dveh še Rusija in Turčija), da jih je bilo po prvi svetovni vojni že 15, po drugi spet le 12, danes pa jih je kar 24, je dovolj zgovoren. Z vidika skupne arhivske dediščine je zlasti pomembno, da je bilo ozemlje številnih današnjih držav v preteklosti razdeljeno med več nekdanjih držav. Tako so okrog leta 1870 centralni državni uradi na Dunaju izvajali popolno oblast na ozemlju, na katerem so danes poleg Avstrije še Češka, Slovenija, deli Poljske, Ukrajine in Hrvaške, v nekaterih funkcijah pa tudi na ozemlju današnje Madžarske, Slovaške, nad preostalo Hrvaško ter deli Jugoslavije in Romunije; berlinski centralni državni uradi so bili pristojni za ozemlje današnje Nemčije, del Poljske in celo del današnje Rusije, peterburški za današnjo Rusijo, Ukrajino, Belorusijo, tri baltske države, Moldavijo in velik del Poljske, carigradski pa za današnjo Turčijo, Bolgarijo, Makedonijo, Bosno in Hercegovino, Albanijo, večino Jugoslavije ter za dele Grčije in Romunije. Če bi naredili tak pregled za leti 1860 ali 1880, bi bil politični zemljevid srednje in vzhodne Evrope precej drugačen.

Skupne arhivske dediščine najmanj dveh današnjih držav pa niso ustvarili le centralni uradi nekdanjih držav, ampak tudi nižji uradi, v primerih, ko so bile nekoč enotne upravno-administrativne regije pozneje razdeljene med vsaj dve državi. Navajam tri take primere, ki zadevajo Slovenijo:

1.) Mesto Gradec (Graz) v današnji Avstriji je bilo od srednjega veka dalje upravno-administrativno središče dežele Štajerske v okviru habsburške monarhije, ob razpadu monarhije leta 1918 pa sta dve tretjini ozemlja dežele ostali v Republiki Avstriji, tretjina pa je bila priključena Jugoslaviji in je danes sestavni del Slovenije.

2.) V obdobju restavracije po Napoleonovih vojnah je bila historična dežela Koroška za nekaj desetletij upravno razdeljena; del dežele je bil priključen Notranjeavstrijskemu guberniju, ki je imel svoje urade v Gradcu (danes v Avstriji), drugi del pa Ilirskemu guberniju z uradi v Ljubljani (danes v Sloveniji).

3.) Celo arhivi najnižjih državnih uradov so lahko skupna dediščina dveh držav; n. pr. ozemlje nekdanjega političnega okraja (Bezirks-Hauptmannschaft) Radgona (Radkersburg) se danes nahaja v Avstriji in Sloveniji.

Če ob tem upoštevamo še skupno arhivsko dediščino, nastalo s poslovanjem sodnih in cerkvenih oblastev ter drugih ustvarjalcev (zglede navajam pri pregledu problematike zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije), imamo pred seboj vso širino obravnavane problematike.

III. Oris problematike zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije z arhivskega vidika

Slovenci vse do leta 1991 nismo imeli suverene nacionalne države. Današnje državno ozemlje je bilo vedno le sestavni del držav, tudi več držav sočasno, ki so imele središča politične oblasti zunaj Slovenije. Zato smo pri raziskovanju svoje zgodovine močno odvisni od "skupne arhivske dediščine".

Večina ozemlja Slovenije je do konca 18. stoletja sodila pod habsburško monarhijo z osrednjimi uradi na Dunaju (v prvem obdobju delno tudi v Innsbrucku in v Gradcu), manjši del pa pod Beneško republiko s središčem v Benetkah. V Napoleonovem času je prišla dobra polovica ozemlja v Hirske province (z glavnim mestom Ljubljano), podrejene francoskim ministrstvom v Parizu, slaba polovica pa je ostala pod habsburško suverenostjo. Po Napoleonovem porazu so Habsburžani postali vrhovni gospodarji na vsem ozemlju Slovenije, saj so že v 16. stoletju, ko so postali ogrski kralji, pridobili tudi njen skrajni vzhodni del, ki je bil v sestavi Ogrske. Po razpadu avstro-ogrške monarhije leta 1918 sta bili dve tretjini ozemlja Slovenije priključene novo nastali Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov z osrednjo vlado v Zagrebu, ki se je nato združila s Kraljevino Srbijo v Jugoslavijo, tretjina pa Italiji. Leta 1941 je bila vsa Slovenija okupirana in tudi upravno-politično razdeljena med Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Po drugi svetovni vojni je Slovenija postala federalna enota nove Jugoslavije. Zahodni del ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadel Italiji, ji je bil priključen šele po mirovni pogodbi leta 1947 oziroma razdelitvi Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1954.

Arhivska dediščina za Slovenijo, ki so jo ustvarili deželni upravni uradi, je še bolj razpršena. Po številnih spremembah meja dežel in pristojnosti njihovih uradov, te so potekale ves čas, je bila Slovenija v zadnjem obdobju pred razpadom avstro-ogrške monarhije razdeljena med štiri dežele (Kranjska, Štajerska, Koroška, avstrijsko Hirske primorje) in dve županiji (Zelezno in Zalsko). Danes so v Sloveniji samo arhivi uradov dežele Kranjske. Na področju sodstva Kranjska in Koroška v omenjenem obdobju nista imeli uradov na ravni dežele, ampak sta bili podrejeni Višjemu deželnemu sodišču v Gradcu. Na področju cerkvene uprave so tedaj na ozemlju Slovenije delovale ljubljanska, lavantinska, koprška, tržaška, goriška, celovška, sekovska in szombathelyjska škofija (samo prve tri so imele sedeže v Sloveniji).

Iz tega pregleda je razvidno, da je zelo pomembno arhivsko gradivo za zgodovino Slovenije predvsem v teh arhivih zunaj Republike Slovenije: Avstrijskem državnem arhivu (Österreichisches Staatsarchiv) na Dunaju, Štajerskem deželnem arhivu (Steiermärkisches Landes-

archiv) v Gradcu, Koroškem deželnem arhivu (Kärntner Landesarchiv) v Celovcu, Centralnem državnem arhivu (Archivio centrale dello Stato) v Rimu, državnih arhivih v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia), Trstu (Archivio di Stato di Trieste) in Gorici (Archivio di Stato di Gorizia), Madžarskem nacionalnem arhivu (Magyar Országos Levéltár) v Budimpešti, Arhivu železne županije (Vas Megyei Levéltár) v Szombathelyju, Arhivu zalske županije (Zala Megyei Levéltár) v Zalaezerszegu, Nacionalnem arhivu (Archives nationales) v Parizu, Zveznem arhivu (Bundesarchiv) v Koblenzu, Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu in vseh arhivih nekdanje jugoslovanske federacije v Beogradu (Arhiv Jugoslavije, Arhiv zveznega sekretariata za zunanje zadeve, Arhiv zveznega sekretariata za notranje zadeve in Arhiv vojnogodovinskega inštituta). Za cerkveno zgodovino pa poleg Vatikanskega tajnega arhiva (Archivio Segreto Vaticano) hranijo pomembne dokumente zlasti škofijski arhivi v Gradcu (Diözesanarchiv Graz), Celovcu (Archiv der Diözese Gurk), Trstu, Gorici in Szombathelyju (Szombathelyi Püspöki Levéltár). Za starejše obdobje so pomembni še: arhiv oglejskega patriarhata v škofijskem arhivu v Vidmu (Udine), arhiv salzburške nadškofije (Konsistorialarchiv Salzburg) ter arhiva freisinskih (Archiv des Erzbistums München und Freising in München in Staatsarchiv München) in brixenskih škofov (Škofijski arhiv v Brixnu), ki sta imela na ozemlju Slovenije veliko zemljiško posest. Tudi arhivi številnih plemiških rodbin, ki so imele svojo posest v Sloveniji, so danes v tujini (npr. arhiv Auerspergov na Dunaju, Herbersteinov v Gradcu).

IV. Praktično reševanje problema skupne arhivske dediščine, pomembne za Slovenijo

Reševanja vprašanja velike razpršenosti arhivskega gradiva kot najpomembnejšega vira za zgodovino Slovenije in Slovencev so se zgodovinarji načrtno lotili v zadnjih desetletjih 19. stoletja, ko so pod vplivom panslavizma pripravljali temelje za pisanje zgodovine slovenskega naroda kot celote (pred tem so, razen A. T. Linharta ob koncu 18. stoletja, obravnavali le zgodovino posameznih dežel). Začeli so sistematično evidentirati in zbirati vire za spoznavanje starejših obdobij slovenske preteklosti (in tudi objavljati podatke o njih), v deželnih, mestnih, cerkvenih in drugih arhivih, ki so bili tedaj v veliki večini znotraj avstro-ogrške monarhije. Po nastanku Jugoslavije je skoraj vse najpomembnejše arhivsko gradivo za slovensko zgodovino ostalo zunaj njenih meja, predvsem v Avstriji, kar je otežilo njihovo proučevanje. O usodi arhivov razpadle monarhije so odločali mirovne pogodbe in sporazumi med nasledstvenimi državami. Za Slovenijo je bil najpomembnejši Arhivski sporazum med Jugoslavijo

in Avstrijo, sklenjen leta 1923. Sporazum je temeljil na načelu proveniencije, upošteval pa je tudi načelo funkcionalne pertinence, kar pomeni, da se je Avstrija obvezala izročiti Jugoslaviji ne le tiste arhive, ki so nastali na ozemlju Jugoslavije in so bili pozneje prepeljani na ozemlje Avstrije, ampak tudi tiste dele arhivov centralnih, pokrajinskih in drugih uradov, nastalih na avstrijskem ozemlju v zadnjih 30-ih letih obstoja habsburške monarhije, ki so bili pomembni za administracijo jugoslovanske nasledstvene države. Podobna sporazuma je po drugi svetovni vojni Jugoslavija sklenila tudi z Madžarsko in Italijo. Sporazum z Avstrijo je bil po številnih zapletih zadovoljivo uresničen šele po več kot 60 letih, vprašanje vrnitve arhivskega gradiva iz Italije pa še danes ni povsem rešeno. Vprašanje pravice do nasledstva arhivov zveznih institucij nekdanje Jugoslavije pa se zaradi različnih izhodišč držav naslednic še niti ni prav začelo reševati.

Iz razlogov, navedenih v prvem poglavju, pa velike večine arhivskega gradiva centralnih institucij neke države ni mogoče razdeliti med njene naslednice, saj so te institucije ustvarjale predvsem dokumente, pomembne za državo kot celoto, torej enako pomembne za vse naslednice. Tudi reproduciranje ne omogoča, da bi vsaka naslednica vsaj v kopijah imela za svojo zgodovino pomembno arhivsko gradivo, saj bi to v praksi pomenilo izdelavo kopij celotnih arhivov osrednjih ustanov države predhodnice za vsako naslednico posebej. To pa zaradi časovnih in finančnih težav ni izvedljivo.

Velik del za Slovenijo zelo pomembnega arhivskega gradiva ho torej vza vselej ostal v tujini. To gradivo so doslej pri svojem delu uporabljali že številni slovenski zgodovinarji, a žal v večini primerov le za raziskovanje posameznih področij, za katera so se specializirali. Sistematično raziskovanje najpomembnejših tujih arhivov in evidentiranje gradiva, pomembnega za zgodovino Slovenije in Slovencev, pa so začeli šele arhivisti. Ti so to svojo nalogo zapisali že leta 1966 v Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Do leta 1974, ko so pripravili posebno posvetovanje o tem vprašanju, so na podlagi informacij zgodovinarjev, ki so v okviru univerze, inštitutov, muzejev in tudi arhivov že delali v tujih arhivih, zbrali precej podatkov o tem gradivu. Vendar podatki posameznih zgodovinarjev zaradi njihovih različnih pristopov niso bili uporabni za druge, niti primerljivi med seboj. Zato so na omenjenem posvetovanju sprejeli nekatera načela za sistematično, kompleksno evidentiranje, ter jih pozneje še nekoliko dopolnili:

1.) Prednost pri evidentiranju imajo arhivi v Avstriji, Italiji, Madžarski in Zvezni republiki Jugoslaviji.

2.) Nosilec evidentiranja so Arhiv (Republike) Slovenije in regionalni zgodovinski arhivi. Republiški arhiv vodi zbirno evidenco za vse arhive.

3.) Evidentiranje se začne s pregledom popisov arhivskega gradiva, ki so jih izdelali njegovi imetniki, najprej na ravni fondov (pregled takih popisov naj bi, če je mogoče, opravili že doma) in nato hierarhično do popisov na nivoju zadev, šele nato se, če je treba, preide na evidentiranje neposredno po arhivskem gradivu.

4.) Podlaga za vsako evidentiranje je fond, kar pomeni, da je treba evidentirati gradivo v celotnem fondu. Evidentirano gradivo v fondu se, če je treba, popiše po podfondih, serijah ali posameznih dokumentih.

5.) O evidentiranju se vodi dokumentacija. Ta vsebuje naziv imetnika fonda, ime fonda, čas nastanka in obseg gradiva, podatke o vseh popisih in drugih pripomočnikih za uporabo gradiva, o sistemu ureditve fonda in o pogojih za uporabo, signaturo evidentiranih delov fonda s kratkimi povzetki vsebine in označbo evidentiranih delov fondov, predlaganih za kopiranje, ime osebe, ki je evidentirala, in datum evidentiranja.

Dolgoročni program evidentiranja, ki poteka še danes, pa je bil sprejet šele v začetku 80-ih let, na podlagi Zakona o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981. Bolj ali manj nepretrgano poteka evidentiranje v nekaterih avstrijskih, italijanskih in madžarskih arhivih, v Vatikanu, v zadnjih letih pa tudi v Londonu, Parizu in Pragi. Rezultati dosedanjega evidentiranja v Centralnem državnem arhivu v Rimu, Osrednjem državnem arhivu ČSR v Pragi in Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu so bili objavljeni v posebnih publikacijah.

Evidentiranje, kakršno opravljajo slovenski arhivi v tujih arhivih, nima namena odvrniti zgodovinarjev in drugih raziskovalcev od neposredne uporabe arhivskega gradiva. Nasprotno, z informacijami, pridobljenimi na ta način, za vse enako uporabnimi in dostopnimi, jim delo le olajšuje.

V. Predlogi za reševanje vprašanj skupne arhivske dediščine na podlagi slovenskih izkušenj in smernic Mednarodnega arhivskega sveta

Iz razlogov, navedenih v poglavju o problematiki zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije, v Sloveniji zelo podpiramo vsako pobudo, vsak projekt, ki bi na mednarodni ravni pripomogel k lažjemu dostopu do skupne arhivske dediščine. Pravni pogoji dostopnosti (izenačenje pravic domačih in tujih uporabnikov, skrajševanje rokov dostopnosti, skrajševanje časa od naročila do prejema gradiva) so se v zadnjih desetletjih zelo izboljšali, tudi po velikih zaslugah Mednarodnega arhivskega sveta in njegovih priporočil. V duhu teh priporočil je bil na primer leta 1993 dosežen sporazum o reciprociteti glede uporabe arhivskih fondov v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju in v slovenskih državnih arhivih. Premalo pa je bilo doslej storjenega na

čisto strokovnem področju medsebojnega informiranja, obveščanja o tem, v katerih arhivskih institucijah se skupna dediščina hrani, na katere države se nanaša, kolikšen je njen obseg, kdaj je nastala in kakšne podatke vsebuje. MAS-ov Vodnik po virih za zgodovino narodov je bil doslej narejen le za države, ki so bile v preteklosti pod oblastjo evropskih kolonialnih sil. Vsega spoštovanja vredno delo pa ima pomanjkljivost, da posamezni arhivi niso navedli podatkov za vse sestavne dele, ki naj bi jih vodnik vseboval, in da so sestavni deli (elementi popisa) navedeni po različnih metodologijah, to pa zmanjšuje preglednost in medsebojno primerljivost podatkov. Pomanjkljivost je posledica različnih pristopov k izdelavi popisov arhivskega gradiva v posameznih arhivskih institucijah, iz katerih so te črpale podatke za vodnik.

Vodilni strokovnjaki pri MAS-u so morda tudi na podlagi izkušenj pri pripravi tega vodnika ugotovili, da je potrebno poenotiti različna načela, postopke in tehniko arhivskega popisovanja, saj je le na ta način mogoče zagotoviti izdelavo med seboj primerljivih, uporabnih in razumljivih popisov, ki bodo olajšali iskanje in medsebojno izmenjavo informacij o arhivskem gradivu ter omogočili rabo enotnih normativnih podatkov in združevanje popisov iz različnih arhivov v enoten informacijski sistem.

Za tisto arhivsko gradivo, ki vsebuje skupno arhivsko dediščino več držav ali narodov, so prizadevanja MAS-a za mednarodno poenotenje popisovanja še posebno pomembna. Doslej je največji dosežek teh prizadevanj izdelava prvil mednarodnih pravil v arhivski stroki, Splošnih mednarodnih pravil za popisovanje arhivskega gradiva (General international standard archival description - ISAD(G)), ki so bila objavljena v angleščini leta 1994. Pravila so zasnovana tako, da omogočajo popisovanje arhivskega gradiva hierarhično, na različnih ravneh, od fonda kot celote preko podfonda, serije, podserije do posamezne zadeve ali dokumenta. Predvidevajo 26 elementov popisa, ki so razdeljeni v šest skupin. Prvo skupino sestavljajo elementi, ki omogočajo identifikacijo enote popisa (Unit of description), naslov enote popisa (Title), čas nastanka gradiva v njej (Date of creation), raven popisa (Level of description) in količino gradiva v enoti popisa. Druga skupina elementov zagotavlja podatke o ustvarjalcu enote popisa (Creator) in o njeni zgodovini, tretja o njeni vsebini in načinu ureditve, četrta o pogojih njene dostopnosti in uporabe (v to skupino sodijo tudi podatki o vseh informacijskih pripomočkih), peta o povezavah s sorodnim gradivom, v šesti skupini pa naj bi bile opombe.

Za potrebe mednarodne izmenjave informacij o arhivskem gradivu naj bi po mnenju avtorjev pravil zadoščalo že samo nekaj elementov: signatura (ta vključuje tudi oznako države in imetnika), naslov, čas nastanka in fizični obseg enote

popisa, naziv ustvarjaleca popisne enote, če ni vsebovan v njenem naslovu, in oznaka ravni popisa.

Popisovanje po enotnih mednarodnih pravilih bo resnično omogočeno šele z njihovo vključitvijo v strokovne normative posameznih držav, zato jih bo še prej treba prevesti v nacionalne jezike. (Slovenski prevod je izšel leta 1998.) To bo zahtevna naloga, saj nimamo mednarodno standardiziranega strokovnega terminološkega slovarja.

Glede na ogromne količine arhivskega gradiva, ki vsebuje skupno dediščino držav in narodov srednje in vzhodne Evrope, bi se morali, če bi želeli v primerno dolgem obdobju dobiti enotno bazo podatkov o tem gradivu, pa tudi zaradi njene preglednosti, omejiti na popise na ravni fonda (že pri tem bo veliko težav, saj pojem fonda žal še do danes ni mednarodno standardiziran). Izhajati bi morali iz že obstoječih vodnikov po fondih posameznih arhivskih institucij, izbrati iz njih fonde, ki predstavljajo skupno dediščino, prirediti njihove popise mednarodnim pravilom in poskrbeti za njihovo izmenjavo. Poleg elementov, ki jih za potrebe mednarodne izmenjave informacij priporočajo avtorji mednarodnih pravil, bi bilo zelo koristno upoštevati vsaj še tele: 1.) povzetek vsebine popisne enote (fonda) z navedbo držav, na katere se nanaša; vsebina je temeljni element, na podlagi katerega je mogoča presoja o pomenu fonda za zgodovino neke države, 2.) podatki o načinu ureditve fonda in o tem, na kakšni ravni je popis, 3.) podatki o vseh pripomočkih, ki vsebujejo informacije o vsebini fonda, ter 4.) podatki o omejitvah dostopnosti in uporabe. Poskrbeti bi bilo treba tudi za izmenjavo pripomočkov, navedenih v tretji točki, ali vsaj za izmenjavo informacij, ki jih vsebujejo.

Tako zasnovana enotna baza podatkov bi s strokovnega vidika zelo olajšala iskanje virov za nacionalno zgodovino predvsem majhnim in mladim državam, nasprotno pa bi morali največ naporov v nastanek take baze vložiti arhivisti v velikih in starih državah oziroma v državah, ki danes branijo njihove arhive. V Sloveniji imamo na primer zelo malo arhivskega gradiva skupne dediščine in lahko v kratkem obdobju pripravimo elemente za enotno bazo podatkov, v Rusiji denimo bo to nalogo težje opraviti. Če bi želeli, da bi bili v bazi vsi podatki za srednje- in vzhodnoevropski prostor, skupaj z jugovzhodno Evropo, hi morali v projekt pritegniti tudi Avstrijo, le-ta hrani veliko skupne arhivske dediščine Češke, Poljske, Ukrajine, Slovenije in Hrvaške, ter Turčijo.

Popisi arhivskega gradiva, namenjeni enotni bazi podatkov, hi morali biti na vsak način vneseni v računalnik. Samo računalniško podprta baza je lahko učinkovita, splošno dostopna in omogoča horizontalne (združevanje popisov iz različnih arhivov) in vertikalne povezave (od

popisa fonda prek dostopa k popisom na užitih ravneh do dostopa k posameznim dokumentom ob pomoči skeniranja).

VI. Skupna arhivska dediščina v arhivih Republike Slovenije

Iz razlogov, navedenih v tretjem poglavju, je v Sloveniji relativno malo arhivskih fondov, ki vsebujejo zelo pomembno gradivo za zgodovino drugih držav. Z nekaj izjemami so vsi v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Največ takega gradiva vsebujejo starejši upravni fond, nastali pri poslovanju uradov dežele Kranjske. Najpomembnejši fond, ki vsebuje skupno arhivsko dediščino, kot je opredeljena v prvem poglavju, so tile:

1.) Vicedomski urad za Kranjsko (Vicedomamt für Krain), Ljubljana, gradivo od 1492 do 1747, obseg 40,5 metra. Vicedom je bil upravnik deželno knežjega imetja v deželi Kranjski, ki je v 15. in 16. stoletju obsegala tudi dele ozemlja današnje Italije (Devinska gopostvo, mesto Trst) in Hrvaške (Pazinsko grofijo v osrednji Istri, ta je sodila h Kranjski vse do začetka 19. stoletja, in mesto Reko). Fond sestavljajo tri serije. Prva serija (splošni spisi) je glede na vicedomove pristojnosti razdeljena na štiri oddelke: 1.) cerkvene zadeve - ecclesiastica (vicedom je imel na deželno knežjem imetju nekatere pravice na cerkvenem področju); 2.) kameralne ali urbarialne zadeve - cameralia sive urbarialia; 3.) zadeve javne uprave - publico politica; 4. mitninske zadeve. Od pripomočkov za uporabo je za prvi oddelek na razpolago tiskan popis na ravni zadev v šestih knjigah, za preostale tri pa rokopisni seznam združenih zadev iz sredine 18. stoletja, ki je bil za tretji in četrti oddelek pred nekaj leti dopolnjen in opremljen s krajevnim, osebnim in stvarnim indeksom. Druga serija obsega vicedomove zapiskne seje deželnega zbora (Landtag), tretja pa sodne spise vicedomskega sodišča. Za obe sta na razpolago le starejša seznama zadev.

2. Deželni stanovski urad za Kranjsko (Landesstände für Krain), Ljubljana. Gradivo od 1493 do 1861, obseg 203 metre. Deželni zbor, najpomembnejši stanovski organ, ki so ga sestavljali zastopniki deželnega plemstva, pozneje tudi deželno knežjih mest in trgov, je bil nosilec deželne uprave na vseh javnih področjih (davki, regrutacija, zakonodaja, sodstvo, šolstvo, verske in zdravstvene zadeve, kovanje denarja...). Fond je danes glede na različne sisteme prvotne ureditve razdeljen na štiri časovna obdobja. Najstarejši del (od 1493 do 1782) je po številnih preureditvah danes ureden po zadevah, svobodno formiranih v 2. polovici 19. stoletja. Edini uporabni pripomoček za orientacijo po gradivu je kartotečni indeks k zadevam. Za gradivo preostalih treh časovnih obdobjev je ohranjena prvotna ureditev, gradivo pa lahko iščemo ob pomoči registraturnih načrtov in

delovodnikov z ustreznimi kazali. Skupno kulturno dediščino predstavlja glede na obseg deželnega ozemlja, kot je naveden pri fondu Vicedomski urad za Kranjsko, gradivo prvega, delna tudi drugega in tretjega časovnega obdobja (do leta 1820).

3. Repräsentanz in Komora za Kranjsko (Repräsentation und Cammer für Krain), Ljubljana. Gradivo od 1747 do 1763, obseg 28 metrov. Temu uradu, zadolženemu za uvedbo in urejanje centralizirane državne uprave na Kranjskem, so bili sprva podrejeni tudi mesto Trst in Goriška z Gradiško v današnji Italiji in Reka z avstrijskim Primorjem na Hrvaškem. Ohranjena je prvotna ureditev fonda, gradivo iščemo ob pomoči delovodnikov in kazal.

4. Gubernij v Ljubljani. Gradivo od 1784 do 1849, obseg 532 metrov. Fond sestavlja več podfondov, ki so nastali kot posledica številnih reorganizacij deželne uprave v obdobju od jožefinskih reform do srede 19. stoletja. Kot skupna kulturna dediščina sta pomembna zlasti dva: Združena deželno glavarstvo za Kranjsko in Goriško (Vereinigte Landeshauptmannschaft für Krain und Görz), Ljubljana (1803-1809), ki vsebuje gradivo za italijanski del Goriške, ter Ilirski gubernij (Illyrisches Gubernium), Ljubljana (1816-1849), ki je poleg Kranjske obsegal tudi južni del današnje avstrijske Koroške. Preostali podfondi vsebujejo le gradivo za Kranjsko, torej do leta 1820 tudi za hrvaško osrednjo Istro. Ohranjeni so sezname spisov, ki so jih ob reorganizaciji deželne uprave leta 1820 za potrebe administracije odstopili Guberniju v Trstu (spisi, zadevajoči le notranjo Istro) in leta 1849 Namestništvu (Statthaltere) v Celovcu (spisi, zadevajoči le južni del avstrijske Koroške). Vse druga gradivo z delovodniki in kazali je ostalo v Ljubljani.

5. Glavni intendant Ilirskih provinc (Intendant Général d'Illyrie), Ljubljana. Gradivo od 1809 do 1813, obseg devet metrov. Ilirske province, ki jih je ustanovil Napoleon zaradi celinske zapore, so poleg ozemlja Krajske obsegale tudi mesto Trst v Italiji, manjši del avstrijske Koroške in velik del Hrvaške. Podrejene so bile francoski vladi. Glavni intendant je vodil vsa področja javne uprave na celotnem ozemlju province in je imel položaj ministra. Fondu so priključeni tudi drobni gradivi intendantov posameznih provinc. Urejen in popisau je po zadevah, popis je objavljen v posebni publikaciji.

6. Deželno predsedstvo za Kranjsko (Landespräsidium für Krain), Ljubljana. Gradivo od 1791 do 1918, obseg 190 metrov. Fond sestavljajo spisi o zadevah, ki so bile v pristojnosti pisarne predsednika najvišjega državnega upravnega urada na Kranjskem (Deželno glavarstvo, Gubernij, Namestništvo, Deželna vlada), zlasti o političnih gibanjih in strankah, manifestacijah in javnih prireditvah ter o cenzuri. Skupno kulturno dediščino vsebuje v tistem delu gradiva, ki je

nastal v obdobju delovanja Združenega deželnega glavarstva za Kranjsko ter Goriško in Ilirskega gubernija. Za orientacijo po gradivu so na razpolago delovodniki z indeksi in seznanji po zadevah.

Izbrana uporabljena literatura:

Janko Polec, Kraljestvo Ilirija, prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah, I. del, Ljubljana 1925.

Milko Kos, Iz Državnega arhiva v Trslu Jugoslaviji izročene arhivalije, Zgodovinski časopis XV/1961, str. 197-199.

Lettre ouverte concernant la convention d'archives non accomplie entre la Yougoslavie et l'Autriche, Ljubljana 1973.

Majda Smole, Glavni intendant Ilirskih provinc 1809-1813, Ljubljana 1973.

Majda Smole, Zgodovina arhivistike in arhivske službe, Ljubljana 1976.

Jože Žontar, Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848, Ljubljana 1998.

Ema Umek, Raziskovanje, evidentiranje in snemanje arhivskega gradiva v tujih arhivih, Arhivi 1/1978, str. 14-16.

Pavle Blaznik, O virih za freisinško in briksenško posest na Slovenskem, Arhivi 1/1978, str. 17-18.

Anloša Leskovec, Gradivo za zgodovino Slovencev v upravnih fondih, ki jih hranila županijska arhiva v Szombathelyju in Zalaezerszegu, Arhivi 1/1978, str. 29-30.

Miroslav Stiplovec, Gradivo za zgodovino Slovencev med dvema vojnama v jugoslovanskih arhivih zunaj Slovenije, Arhivi 1/1978, str. 32-35.

Ema Umek, Gradivo za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju, Arhivi III/1980, str. 13-17.

Ema Umek, Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvaškega Primorja in otokov v Arhivu SR Slovenije, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 23/1980, str. 237-240.

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstentland und Steiermark bis zum Jahre 1918, Redaktion Jože Žontar, Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste 1988.

France M. Dolinar, Evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v arhivih izven Slovenije, Arhivi XI/1988, str. 7-11.

France M. Dolinar, Gradivo za zgodovino Slovencev v vaticanskih arhivih, Arhivi XI/1988, str. 16-21.

Ugo Cova, Tržaška vladna gradiva iz časa pred letom 1918 - njihov pomen za Slovenijo, Arhivi XI/1988, str. 75-76.

Milica Miličević, Arhivska gradiva za istoriju Slovenije u Fondovima Arhiva Jugoslavije, Arhivi XI/1988, str. 78-86.

Sources of the History of Africa, Asia and Oceania in Yugoslavia (Guides to the Sources for the History of the Nations), München, London, New York, Paris: Saur 1991.

Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje, prevedla Marija Vera Erjavec, strokovna terminologija Vladimir Žumer, Arhivi XV/1992, str. 162-173.

Marija Oblak-Čarni, Mednarodni dokumenti o prenosu arhivov in nasledstvo arhivov SFRJ, Arhivi XVII/1994, str. 6-11.

ISAD(G) - General international standard archival description: adopted by the Ad Hoc Commission on Descriptive Standards, Stockholm, Sweden, 21-23 January 1993 (Final ICA approved version), Ottawa, Conseil International des Archives, 1994.

Leopold Auer, Vračanje arhivov od leta 1945: uspehi in neuspehi, Arhivi XVIII/1995, str. 42-46.

Jan Van Den Broek, Die internationale archivische Zusammenarbeit seit dem Kongress in Brüssel im Jahre 1910, XIII Internationaler Archivkongress Beijing 1996.

Terry Cook, Die Wechselwirkung zwischen Archivtheorie und -Praxis seit der Veröffentlichung der niederländischen "Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archivgut" 1898, XIII Internationaler Archivkongress Beijing 1996.

Hans Jürgen Beck, Pravica do starih arhivalij: lastnina in varstvo kulturnih dohrin, Arhivi XIX/1996, str. 84-89.

Vladimir Žumer, Elementi popisovanja arhivskega gradiva, Arhivi XX/1997, str. 137-159.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS GEMEINSAME ARCHIVERBE IM HINBLICK AUF DEN NACHFOLGESTAAT SLOWENIEN

Beim Verfassen des vorliegenden Beitrags berücksichtigte der Autor die Empfehlungen der Organisatoren der Internationalen Archivkonferenz der mittel- und osteuropäischen Länder und gliederte ihn dementsprechend in sechs Kapitel auf. Im ersten Kapitel definiert er die theoretischen und praktischen Aspekte des Begriffs "gemeinsames Archiverbe", im zweiten und dritten führt er die historischen Gründe für dessen Entstehung an unter besonderer Berücksichtigung Sloweniens, im vierten schildert er die bisherige Lösung der Problematik des gemeinsamen, für Slowenien bedeutenden Archiverbes, das sich im Ausland befindet. Im fünften Kapitel macht er aufgrund der slowenischen Erfahrungen und Empfehlungen des Internationalen Archivrates einige Vorschläge zur Lösung dieser Problematik, im sechsten führt er Angaben über das gemeinsame Archiverbe an, das in slowenischen Archiven aufbewahrt wird und für andere Staaten von Bedeutung ist.

SUMMARY

COMMON ARCHIVAL HERITAGE IN THE LIGHT OF HISTORICAL SUCCESSION BY THE REPUBLIC OF SLOVENIA

In preparing this contribution the author has followed the recommendations of the organizers of International Conferences on Archives of the States of Central and Eastern Europe and has divided it into six sections. The first section deals with the theoretical and practical aspects of the term 'common archival heritage', the second

and third sections present the historical reasons for its formation, with special emphasis on Slovenia, the fourth describes the existing methods of solving problems related to joint archival heritage of significance for Slovene history and located abroad, the fifth section proposes some solutions to such problems on the basis of Slovene experiences and the recommendations of the International Archive Council, and the sixth section provides some basic data on common archival heritage kept by archives in Slovenia which is of significance for other countries.

Božidar Jakac pri slikanju v zalivu Golden Gate pri San Franciscu, 1959, Zbirka diapozitivov Božidarja Jakca AS-143, šk. 77/4, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije